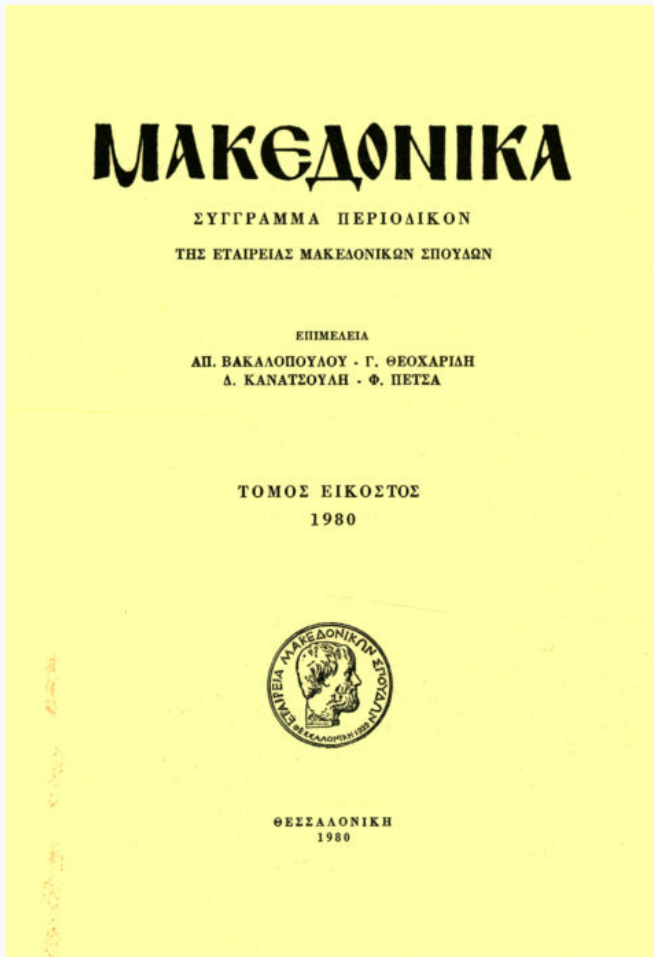

Μακεδονικά

Τόμ. 20, Αρ. 1 (1980)

Συμπληρωματικά στοιχεία για τους ναούς της Βέροιας

Θανάσης Παπαζώτος

doi: [10.12681/makedonika.416](https://doi.org/10.12681/makedonika.416)

Copyright © 2014, Θανάσης Παπαζώτος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαζώτος Θ. (1980). Συμπληρωματικά στοιχεία για τους ναούς της Βέροιας. *Μακεδονικά*, 20(1), 489–494. <https://doi.org/10.12681/makedonika.416>

λίπων καὶ στὴν περιοχή τῆς ὑπῆρχαν τὰ πλούσια μεταλλεῖα τοῦ Παγγαίου¹, ποὺ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὰ ἐκμεταλλεύτηκαν οἱ Μακεδόνες, ἰδίως στὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου Β'. Κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, ἡ κόμη ὑπαγόταν στὴ ρωμαϊκὴ ἀποικία τῶν Φιλίπων καὶ πιθανῶς νὰ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ἐδῶ Ρωμαῖοι ἀποικοί, ὅπως δείχνει μιὰ ἐπιτύμβια λατινικὴ ἐπιγραφή ποὺ βρέθηκε στὴ Νικήσιανη².

¹Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Κ. ΣΑΜΣΑΡΗΣ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΝΑΟΥΣ ΤΗΣ ΒΕΡΟΙΑΣ

Στὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ «Ἱστορία τῆς Βεροίας» ὁ κ. Γ. Χιονίδης ἀφιερώνει τὸ τρίτο κεφάλαιο στὰ μοναστήρια καὶ τὶς ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς τῆς Βεροίας³. Ὁ κατάλογος τῶν μνημείων ποὺ παραθέτει καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ συγκεντρώνει γιὰ τὸ καθένα χωριστὰ ἀποτελοῦν μιὰν ἀξιοπρόσκεκτη προσπάθεια ποὺ ἀνοίγει οὐσιαστικὰ τὸ δρόμο γιὰ τὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς Βεροίας στὸν τομέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ζωγραφικῆς.

Ἐδῶ θὰ προσπαθήσουμε μὲ σύντομο τρόπο νὰ συμπληρώσουμε τὸν κατάλογο τοῦ κ. Γ. Χιονίδη μὲ στοιχεῖα ποὺ κυρίως μᾶς δίνουν τὰ ἴδια τὰ μνημεῖα, ὥστε νὰ διευρυνθεῖ ἡ γνώση μας στὸν τομέα αὐτὸ καὶ νὰ βοηθηθοῦν οἱ μελετητὲς ποὺ θὰ θελήσουν ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ μνημεῖα ποὺ διατηρήθηκαν ὡς σήμερα.

Στὴ σ. 172 τοῦ βιβλίου τοῦ ὁ κ. Γ. Χιονίδης δημοσιεύει τὸ τέλος τοῦ ἐντύπου «Κανονισμὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Κοινότητος Βεροίας», ὅπου ἀναφέρονται οἱ ἐνορίες ὅπως ἦταν διαρθρωμένες στὰ 1912 καὶ οἱ ναοὶ τῆς κάθε ἐνορίας. Μὲ βάση αὐτὸν τὸν κατάλογο θὰ παραθεθῶν ἐδῶ οἱ πρόσθετες πληροφορίες γιὰ τοὺς ναοὺς. Γιὰ ὅσους ἀπὸ αὐτοὺς οἱ πληροφορίες τοῦ κ. Γ. Χιονίδη θεωροῦνται ἐπαρκεῖς, θὰ σημειώνονται μόνον οἱ παραπομπὲς στὶς σελίδες τοῦ βιβλίου τοῦ.

¹Ενορία Μητροπόλεως

1) Παλιὰ Μητρόπολη⁴. Δὲν εἶναι σίγουρο ὅτι ἦταν ἀφιερωμένος στὴ μνήμη τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου.

2) Μητροπολιτικὸς Ναὸς Πέτρου καὶ Παύλου⁵.

κόμη αὐτὴ θὰ εἶχε περάσει καὶ ὁ Μ. Ἀλέξανδρος στὴν ἐκστρατεία τοῦ ἐναντίου τῶν Τριβαλλῶν (πρβ. Δ. Σαμσάρη, ὁ.π., σ. 134).

1. Κοντὰ τῆς βρίσκονταν καὶ τὰ περίφημα μεταλλεῖα τῆς Σκαπτῆς Ὑλης, γιὰ τὰ ὁποῖα βλ. Δ. Σαμσάρη, Ἱστορικὴ γεωγραφία, σ. 37-39.

2. Βλ. Α. Salač, ὁ.π., σ. 55, ἀρ. 11.

3. Γ. Χιονίδη, Ἱστορία τῆς Βεροίας, II, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 172-200, καὶ τοῦ Ἰδίου, Τρεῖς Κανονισμοὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Βεροίας κατὰ τὰ τέλη τῆς τουρκοκρατίας, «Μακεδονικά» 10(1970)97-141.

4. Ὁ.π., σ. 175-176, Ch. Mauroouliou-Tsioumi, Verroia, στὴν ἐκδόση Du Mont Dokumente, «Alte Kirchen und Klöster Griechenlands», Köln 1972, σ. 127, καὶ Θ. Παπαζώτου, Τὸ ἔργο ἑνὸς ἀνώνυμου ζωγράφου στὴ Βεροία, «Μακεδονικά» 19(1979) 176 σημ. 1.

5. Γ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 194-195. Γιὰ μερικὰ νέα στοιχεῖα βλ. Θ. Παπαζώτου, ὁ.π., σ. 176 κ.έ. Ἀντίγραφα τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ ναοῦ δημοσιεύει ὁ Ν. Μουτσόπου-

3) Παντοκράτορας¹. Ὁ ναός εἶναι τοιχογραφημένος. Ἡ κτητορική ἐπιγραφή δὲν ἔχει χρονολογία. Μία μαρμάρινη ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ 1689 χρονολογεῖ τὸ νότιο πρόσκλιμα καὶ ἀποτελεῖ ἓνα terminus ante quem γιὰ τὸν κύριο ναό. Μερικὲς τοιχογραφίες στὸ βόρειο τοῖχο τοῦ νότιου πρόσκλιματος χρονολογοῦνται στὰ 1726².

4) Ἀγία Ἄννα. Κατεδαφίστηκε. Ὁ ναός βρισκόταν στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ μητροπολιτικοῦ μεγάρου³.

5) Ἀντιφωνητής. Μονόχωρος ναός μὲ δίριχτη στέγη καὶ βυζαντινὴ τοιχοδομία. Ἐσωτερικὰ διατηροῦνται μερικὲς τοιχογραφίες στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο ἀπὸ τὸ 18ο αἰ. Τὰ κοινάματα καὶ οἱ τοιχογραφίες καλύπτουν ἴσως ἓνα παλιὸ στρώμα τοιχογραφιῶν. Ἡ σημαντικότερη ὁμῶς πληροφορία γιὰ τὸ ναὸ βρίσκεται στὴ διαθήκη τοῦ Θεοδώρου Σαραντηνοῦ (1326) ὅπου ὑπογράφει ὁ «Μάκιος Ἱερομόναχος καὶ καθηγούμενος τῆς πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σωτήρος τοῦ Ἀντιφωνητοῦ»⁴.

Ἐνορία Κυριώτισσας

Γι' αὐτὴν τὴν ἐνορία θὰ πρέπει νὰ σημειωθοῦν ἐπεξηγηματικὰ τὰ ἑξῆς: Σήμερα ἐνοριακὸς ναός τῆς εἶναι ὁ ναός τοῦ ἁγίου Σάββα Κυριώτισσας, κτίσμα ἀσφαλῶς τοῦ 14ου αἰ.⁵ Ναός ὁμῶς Παναγίας Κυριώτισσας σαφῶς παλιότερος ἀπὸ τὸν προηγούμενο ὑπῆρχε ὡς τὸ 1975 στὴν ἐνορία τῶν ἁγίων Ἀναργύρων. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὸν τοιχογραφικὸ διάκοσμο τοῦ ἱεροῦ τῆς Κυριώτισσας. Οἱ τοιχογραφίες ἔχουν ἀποκολληθεῖ καὶ μεταφερθεῖ στὸ Μουσεῖο τῆς Βέροιας, ἐνῶ οἱ εἰκόνες τῆς μεταφέρθηκαν στὸν παλιὸ ἐνοριακὸ ναὸ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων. Ἀνάμεσα σ' ἐκπίνες ὑπάρχει καὶ μιὰ ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, ἐξαιρετικῆς τέχνης⁶. Στὸ σκευοφυλάκιο τοῦ νέου ἐνοριακοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων φυλάγονται μερικὰ σκεύη καὶ βιβλία τῆς Κυριώτισσας ἀπ' ὅπου μαθαίνουμε ὅτι ὁ ναός ἦταν ἀφιερωμένος στὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. Νομίζω ὅτι ὁ ναός τοῦ ἁγίου Σάββα ἦταν ἐξαρτημένος παλιότερα ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Παναγίας Κυριώτισσας. Ἀργότερα μὲ τὴν ἀναδιάρθρωση τῶν ἐνοριῶν ὁ ναός τοῦ ἁγίου Σάββα ἔγινε ἐνοριακὸς ναός.

6) Ἀγιος Σάββας Κυριώτισσας⁷.

7) Παναγοῦδα ἢ τῆς Ὑπαπαντῆς. Βυζαντινὸς ναός μὲ ἐπισκευὴς στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. Ὁ ναός ἀρχικὰ πρέπει νὰ ἦταν τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική. Σήμερα διατηρεῖται τὸ βόρειο κλίτος καὶ τὸ κεντρικὸ τῆς ἀρχικῆς φάσης. Στὸ ἱερὸ διατηροῦνται ὄψιμες βυζαντινὲς τοιχογραφίες. Ὁ ὑπόλοιπος εἶναι τοιχογραφημένος στὰ 1706.

λ ο ς, Συμβολὴ στὴ μορφολογία τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς, Θεσσαλονίκη 1977, ἀρ. 351, 352 καὶ 354. Λαμβασμένα παραπέμει στὸν ἀριθμὸ 15 τοῦ χάρτη τῆς Βέροιας ποῦ ὑπάρχει στὸ βιβλίο του. Ὁ ἀριθμὸς 15 ἀντιστοιχεῖ στὸ ναὸ τοῦ δασίου Ἀντωνίου, ὅπου φυσικὰ δὲν εἶναι γραμμένες οἱ τρεῖς ἐπιγραφὲς τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τῶν ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου.

1. Γ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 183.

2. Ν. Μουτσοπούλου, ὁ.π., ἀρ. 295, 338, 339, 342, 343.

3. Πληροφορία τοῦ κ. Ἀργύρη Κούντουρα.

4. Γ. Θεοχαρίδη, Μία διαθήκη καὶ μία δίκη βυζαντινὴ, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 28, 16α.

5. Γ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 195-196, καὶ G. Millet, L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916, σ. 283 κ.έ.

6. Ἀριθμὸς καταγραφῆς $\frac{31-12}{75}$ Διαστάσεις 108 × 77 ἐκ.

7. Γ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 195-196.

8) Άγιος Άνδρέας, Μονόχωρος ξυλόστεγος ναός με βυζαντινή τοιχοδομία και ζωγραφική σε δύο στρώματα. Ίζηνη του πρώτου στρώματος διατηρούνται στην εξωτερική πλευρά του βόρειου τοίχου και στο ιερό. Το δεύτερο στρώμα χρονολογείται στα 1727.

9) Γοργοεπήκοος. Ό αρχικός βυζαντινός μονόχωρος ναός ενσωματώθηκε σε έναν μεγάλο ναό της δυμικής τουρκοκρατίας σάν διακονικό. Ό βόρειος και δυτικός τοίχος καταδαφίστηκαν τότε. Διατηρούνται οι τοιχογραφίες του ανατολικού και νότιου τοίχου του αρχικού ναού.

Ένορία Φανερωμένης

10) Φανερωμένη¹.

11) Βαλτεσινή. Ό ναός έχει επισκευασθεί. Ό αρχικός πυρήνας εντοπίζεται στο ιερό. Τοιχογραφία με παράσταση του άγιου Άθανασίου υπάρχει στο νότιο τοίχο της πρόθεσης.

12) Άγιοι Ανάργυροι. Μονόχωρος με ξύλινη στέγη ναός. Έσωτερικά εκτός από το χώρο του ιερού είναι κατάγρφος με τοιχογραφίες που χρονολογούνται στα 1706.

13) Άγιος Βλάσιος².

14) Άγιος Δημήτριος³.

15) Άγιοι Θεόδωροι. Βυζαντινό μνημείο με ποικίλες επισκευές. Τοιχογραφίες από διάφορες εποχές σώζονται στο βόρειο και ανατολικό τοίχο.

16) Παλιοφορίτισσα⁴.

Ένορία Μακαριώτισσας⁵

Ναός Μακαριώτισσας είναι βεβαιωμένο ότι ύπηρχε στη Βέροια. Δυτικά από το ναό του άγιου Στεφάνου υπάρχει σήμερα ένα μικρό προσκυνητάρι στην αυλή ιδιώκτητου σπιτιού, στη θέση όπου πιστεύεται ότι ύπηρχε ο ναός της Μακαριώτισσας.

17) Άγιος Στέφανος. Ό ναός είναι τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική τών χρόνων της τουρκοκρατίας. Στο έσωτερικό του ναού έχει ενσωματωθεί τμήμα ενός παλιότερου που παρουσιάζει μικρή διαφορά στην απόκλιση από τόν υπάρχοντα. Από τόν παλιότερο ναό σώζονται οι δυτικοί πεσσοί-άπολήξεις της βόρειας και νότιας κιονοστοιχίας και οι δύο πρώτοι από δυτικά κίονες, από ένας σε κάθε κιονοστοιχία. Οι κίονες επιστέφονται με δύο παλιοχριστιανικά κιονόκρανα κοσμημένα με κεφαλές κριαριών. Άν τó δυτικό τμήμα του παλιότερου ναού άνηκει σε μία παλιοχριστιανική βασιλική, είναι δύσκολο νά τó βεβαιώσουμε. Μιά τέτοια υπόθεση ενισχύεται βέβαια από τά κιονόκρανα, αλλά έχει σάν κύριο έμπόδιο τόν τρόπο δομής. Ένώ δηλαδή οι πεσσοί και τά τόξα πάνω από τά κιονόκρανα έχουν κατασκευαστεί με πλίνθους, τó συνδετικό ύλικό είναι λάσπη.

Πάνω από τó σανίδωμα της όροφής του ναού διαπιστώθηκε ή ύπαρξη τοιχογραφιών.

18) Άγιος Νικόλαος⁶.

1. Θ. Παπαζώτου, "Η λατρευτική εικόνα της Παναγίας Φανερωμένης στη Βέροια, «Μακεδονικά» 18(1978)208.

2. Γ. Χιονίδη, δ.π., σ. 194, και Ch. Mauroroulou-Tsioumi, δ.π., σ. 128.

3. Γ. Χιονίδη, δ.π., σ. 185, και Θ. Παπαζώτου, δ.π., «Μακεδονικά» 19 (1979)168.

4. Γ. Χιονίδη, δ.π., σ. 183.

5. Ό.π., σ. 190.

6. Ό.π., σ. 183.

19) Βαγγελίστρα¹. Διατηρεί ζωγραφική σε δύο στρώματα. Το δεύτερο χρονολογείται στα 1672.

20) Άγιος Γεώργιος (Μικρός)². Έπιγραφή του 1643 χρονολογεί μερικές τοιχογραφίες στο βόρειο κλίτος.

21) Άγία Παρασκευή³.

22) Άγιος Κήρυκος και Ίουλίττα⁴.

Ένορία Προφήτη Ήλια

23) Προφήτης Ήλιος⁵. Κτίσμα τής δψιμης τουρκοκρατίας.

24) Άγία Άννα. Βυζαντινό μνημείο με μεταγενέστερες επεμβάσεις στο αρχιτεκτόνημα. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού έχει γίνει σε διάφορες εποχές.

Ένορία Άγίου Ίωάννη Έλεήμονα

25) Ναός Άγίου Ίωάννη Έλεήμονα⁶.

26) Χριστός⁷.

27) Άγία Φωτίδα⁸.

28) Άγιος Νικόλαος Γούρνας⁹.

29) Άγιος Νικόλαος Ξυλοτραφτής. Ο ναός καταδαφίστηκε το 1975. Ήταν κτίσμα του 18ου αϊ. Οί λιγοστές τοιχογραφίες που είχε έχουν αποτοιχιστεί. Οί εικόνες μεταφέρθηκαν στο ναό του άγιου Σπυρίδωνα τής ένορίας του άγιου Ίωάννη Έλεήμονα. Το ξυλόγλυπτο τέμπλο στο ναό του άγιου Νικόλαου Γούρνας.

30) Άγιος Σπυρίδων. Ο ναός δέν αναφέρεται στον κανονισμό ως ναός τής ένορίας του άγιου Ίωάννη. Ίσως έχει μετονομασθεί. Άπόσο φαίνεται σήμερα είναι νεωτερικό κτίσμα.

Ένορία Χρυσοπολιτίσσης

31) Χρυσοπολίτισσα. Ο ναός δέν ύπάρχει.

Ένορία Άγίου Παταπίου

32) Άγιος Πατάπιος. Βυζαντινός ναός με μεταγενέστερες έπισκευές. Τμήμα του αρχικού ναού με τό ιερό και μέρος τής βόρειας κιονοστοιχίας έχουν σήμερα τή θέση του διακομικού του νεότερου ναού. Έκει διατηρούνται και οί παλιότερες τοιχογραφίες. Τοιχογραφίες σώζονται άποσπασματικά και στο νάρθηκα.

1. Ό.π., σ. 182.

2. Ό.π., σ. 182.

3. Ό.π., σ. 181, και Ν. Μουτσοπούλου, δ.π., άρ. 291.

4. Γ. Χιονίδη, δ.π., σ. 176-177, Χρ. Μαυροπούλου-Τσιουμή, «Έλληνικά» 24(1971)466-467, Ch. Maugroulou-Tsioumi, δ.π., σ. 129 και Ν. Μουτσοπούλου, δ.π., άρ. 174.

5. Γ. Χιονίδη, δ.π., σ. 194.

6. Ό.π., σ. 193-194.

7. Ό.π., σ. 177-179, Ch. Maugroulou-Tsioumi, δ.π., σ. 128, και Στ. Πελεκανίδη, Καλλιέργης, δλης Θεταλίας άριστος ζωγράφος, Άθήνα 1973.

8. Γ. Χιονίδη, δ.π., σ. 180.

9. Ό.π., σ. 180, Θ. Παπαζώτου, δ.π., σ. 186 κ.έ., και Ν. Μουτσοπούλου, δ.π., άρ. 231.

33) Μεταμόρφωση του Σωτήρα ("Άγιος Σωτήριος). 'Ο χώρος του ιερού και το κεντρικό κλίτος ανήκουν σε έναν παλιότερο ναό. Τα τμήματα αυτά είναι κοσμημένα με τοιχογραφίες. Σε μνηαίο του 1588 που προέρχεται από το ναό έχει γραφτεί ένα σημείωμα στα 1602 όπου αναφέρεται ο ναός.

34) Άγιος Νικόλαος Ψαρράς. Στο σημείωμα του 1602 (βλ. παραπάνω) αναφέρεται και ο ναός του άγιου Νικολάου. 'Επομένως το 1602 αποτελεί terminus ante quem για την ίδρυσή του. Τοιχογραφίες διατηρούνται στο ιερό.

'Ενορία Άγιων Αναργύρων

35) Παλιός ένοριακός ναός των Άγιων Αναργύρων¹.

36) Άγιος Βασίλειος. Είναι νεότερο κτίσμα, κενό σήμερα. Οί εικόνες του τέμπλου έχουν μεταφερθεί στον παλιό ένοριακό ναό των άγιων Αναργύρων.

37) Κυριώτισσα². Έχει καταδαφιστεί το 1975.

38) Περιβλεπτος³. Συμπληρωματικά σημειώνουμε ότι ο ναός διατηρεί τοιχογραφίες.

39) Άγία Άννα. Κτίσμα της δψιμης τουρκοκρατίας.

40) Άγία Βαρβάρα. 'Ο ναός καταδαφίστηκε πριν από αρκετά χρόνια και στη θέση του κτίστηκε ναός.

'Ενορία 'Οσίου Άντωνίου

41) 'Οσιος Άντώνιος⁴.

42) Άγιος Βασίλειος. 'Ο ναός έχει καταδαφιστεί. Οί εικόνες του έχουν μεταφερθεί στο ναό του όσίου Άντωνίου.

43) Μέγας Θεολόγος⁵.

'Ενορία Άγιου Γεωργίου

44) Άγιος Γεώργιος. Ο ναός έχει δεχτεί διάφορες επισκευές. Τμήμα του άρχικού ναού πρέπει ν' αναζητηθεί στο χώρο του ιερού.

45) Άγιος Νικόλαος του Καλοκρατά⁶.

46) Άγιος Σπυρίδων ("Άγιος Νικόλαος)". 'Η κτητορική έπιγραφή (1616) αναφέρει ότι είναι ναός του άγιου Νικολάου. Είναι άγνωστο πότε μετονομάστηκε. 'Ο ναός είναι τρίκλιτη βασιλική και διατηρεί μέρος από τον τοιχογραφικό διάκοσμο που έγινε στα 1616.

47) Άγιος Άνδρέας. Μονόχωρος ναός με τοιχογραφίες που είναι έργο του ζωγράφου των τοιχογραφιών του προηγούμενου ναού.

'Ενορία Δεξιιάς

48) Δεξιιά. Βυζαντινός ναός με μεταγενέστερες επεμβάσεις στο άρχιτεκτόνημα. 'Ο άρχικός πυρήνας έντοπίζεται στο ιερό όπου διατηρούνται τμήματα τοιχογραφιών.

1. Θ. Παπαζώτου, ό.π., σ. 168-169.

2. Για το ναό βλ. παραπάνω (ένορία Κυριώτισσας).

3. Γ. Χιονίδη, ό.π., σ. 182.

4. 'Ο.π., σ. 190.

5. 'Ο.π., σ. 192, Ch. Mauroiouliou - Tsioumi, ό.π., σ. 127-28, και M. Chatzidakis, L'art byzantin du XIII siècle, «Symposium de Soporani 1965», Beograd 1976, σ. 63.

6. Γ. Χιονίδη, ό.π., σ. 194, και Ν. Μουτσοπούλου, ό.π., άρ. 162.

7. Ν. Μουτσοπούλου, ό.π., άρ. 205.

49) Ἅγιος Νικόλαος. Ναός τῆς τουρκοκρατίας χωρίς ἰδιαίτερο ἀρχιτεκτονικό ἐνδιαφέρον.

50) Ἅγία Παρασκευή. Ναός μικρῶν διαστάσεων καὶ πρόχειρης κατασκευῆς.

Ἐνορία Ταξιάρχων

Ἡ ἐνορία αὐτὴ ἔχει ἐνσωματωθεῖ στὴν ἐνορία τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου.

51) Ἅγιος Γεώργιος Γραμματικοῦ¹. Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον μνημεῖο μὲ ποικίλες ἐπιβάσεις στὸ ἀρχιτεκτόνημα. Διατηρεῖ ζωγραφικὴ ἀπὸ τὸ 1519, 1603 καὶ 1718. Ἡ ζωγραφικὴ τοῦ 1519 καλύπτει βυζαντινὲς τοιχογραφίες.

52) Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Μοναχοῦ Ἀνθίμου².

53) Παναγία Χαβιάρ³. Ὁ κύριος ναὸς τοιχογραφεῖται στὰ 1598.

54) Ἅγιος Προκόπιος⁴.

55) Ἐξω Παναγία⁵. Τὸ ἱερό τοῦ ναοῦ ἀνήκει ἴσως στὴν πρώτη φάση τοῦ μνημείου.

Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΖΩΤΟΣ

LE MANUSCRIT DE LA CHANSON REVOLUTIONNAIRE DE RHIGAS EN HONGRIE

In memoriam Nicolai P. Delialis

Les hongrois organisèrent la conspiration de Martinovics⁶ pour réaliser les idées de la révolution française. Le même but se fut assigné par la Compagnie des Amis du peuple créé par le poète révolutionnaire Velestinlis Rhigas pour la libération de la Grèce du joug de l'empire Turque⁷. Bientôt les grecs commencèrent à organiser cette compagnie secrète à l'étranger également. Au cours de nos recherches, nous avons trouvé quelques indications indirectes sur le travail d'organisation de plusieurs villes en Hongrie⁸. Nous savons entre autres que les documents révolutionnaires de Rhigas: la Déclaration et la Chanson Révolutionnaire Thurius se propagaient aussi en Hongrie de la façon suivante: les exemplaires acquis de Vienne furent recopiés ou diffusés soit en parole soit en chanson. Suivant l'exécution de Rhigas (1798) la Compagnie des Amis du peuple en Hongrie se dissout pareillement à la conspiration de Martinovics.

1. Γ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 193, καὶ Ν. Μουτσοπούλου, ὁ.π., ἀρ. 114, 187 καὶ 328.

2. Γ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 191, καὶ Ν. Μουτσοπούλου, ὁ.π., ἀρ. 159 καὶ 175.

3. Γ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 191, καὶ Ν. Μουτσοπούλου, ὁ.π., ἀρ. 185.

4. Γ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 192, καὶ Ν. Μουτσοπούλου, ὁ.π., ἀρ. 194.

5. Γ. Χιονίδη, ὁ.π., σ. 192.

6. K. Benda, A magyar jakobinusok, Budapest 1957.

7. Sp. Lambros, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, Athènes 1891. K. A. Mantos, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, Athènes 1930. A. P. Daskalakis, Rhigas Velestinlis, Paris 1937. L. Vranoussis, Ρήγας Βελεστινλής, Athènes 1963.

8. Ö. Fűves, The Philike Hetairia of Rhigas and the Greeks of Pest, «Balkan Studies» 12(1971)117-122.